

язичництво – «пришедшее вместе с христианством, наносное двоеверие» [3, 282]. Таке двовір'я історик відносить до «встречных течений», а не до запозичень [3, 282]. Воно мало візантійське коріння, зокрема походило з апокрифічної літератури.

Таким чином, основним положенням наукової концепції Є. Анічкова щодо способу дослідження давньоруського язичництва є твердження про «зняття» пластів вірувань, що нашарувалися в процесі розвитку соціального укладу давньоруської держави, а виділення суто руських особливостей – шляхом відділення іноземних впливів від системи світогляду давньоруського населення. Така модель дослідження є актуальною і дотепер у вивченні теми язичництва Давньої Русі. Вона дозволяє виокремлювати власне давньоруські риси, з одного боку, багатшарової, а з іншого – взаємопроникненої з іншими системами вірувань населення давньоруської держави.

1. Венгеров С.А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. – СПб., 1904. – Т. 6.
2. Тименчик Р.Д. Аничков Евгений Васильевич // Русские писатели, 1800–1917: Биографический словарь. – М., 1989. – Т. 1.
3. Аничков Е.В. Язычество и Древняя Русь. – М., 2003.
4. Шапиро А.П. Историография с древнейших времен до 1917 года. – М., 1993.
5. Яковенко Н.М. Вступ до історії. – К., 2007.

Iakovenko O.V. Conception of Ancient Russian paganism study during the input of christianity in the labour by Yevhen Anichkov «Paganism and Ancient Rus». In the article the positions of the Russian historian Y. Anichkov scientific conception in his work «Paganism and Ancient Rus» is examined with regard to the model of the east Slavonic paganism study during the period of the Old Russian Christianization.

Key words: paganism, mentality, Christianization, mythology, scientific conception

Д. А. Кондратьева, Н. Р. Темірова

ПОСТАТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена стану наукового вивчення постаті П. Куліша. У науковій літературі представлені різні аспекти – від біографії до світоглядних позицій. Слабко дослідженими залишаються стосунки з представниками українського руху, його історичні погляди. Ключові слова: П. Куліш, наукова література, українське національне відродження, світогляд

Вивчаючи нові аспекти історичного поступу українського народу, науковці чим раз частіше стикаються з доволі неоднозначними темами. Подібна ситуація зумовлюється попитом на розв'язання неоднозначних питань, що продукуються в суспільстві. Вони потребують нагального вирішення, задля урозуміння себе в історичній канві світового масштабу. Однією з доволі делікатних й неоднозначних тем в українській історіографії є висвітлення постаті П. Куліша, його творчого та наукового доробку.

Довкола життя та оцінки діяльності останнього утворився штучний вакуум наукових досліджень, де кількість історіографічних розвідок не така вже й велика. Зокрема здійснено історіографічний аналіз дослідження педагогічної і просвітницької діяльності П. Куліша О. Кравченко. В. Лазарева висвітлює наукові дослідження присвячені П. Кулішу, де під об'єкт вивчення підпадають його державотворчі погляди. Треба зацентувати увагу на тому, що дотепер історичні погляди П. Куліша як окрема тема не стала предметом окремого спеціального дослідження. Мета цієї статті – досягнення дослідників різних поколінь і виявлення про-

галин у вивченні постаті П. Куліша. Джерелами розвідки послужили праці дослідників, що охопили часовий діапазон від кінця XIX ст. до сьогодення.

Непересічна особистість, якою був П. Куліш, не могла не привертати уваги дослідників. Студії, присвячені йому, почалися зі статті М. Номиса у часописі «Киевская старина» за 1897 р. [1, 6]. Її можна вважати початком у науковому напрямі, що отримав назву кулішезнавство. Серед інших публікацій «Киевской старины», слід згадати біографічні розвідки В. Шенрока, М. Лободовського, М. Чалого, О. Лазаревського. Останній зокрема зосередив увагу на генеалогічному аспекті П. Куліша. Життєписи Пантелеймона Олександровича мали переважно оглядовий, науково-популярний характер. Одними з перших, хто звернулися до цієї теми, були Б. Грінченко, О. Маковей, Д. Дорошенко [2–4]. Так, Б. Грінченко не прагнув повністю висвітлити біографію П. Куліша, мотивуючи це хронологічною близькістю та невизначеністю у ставленні до результатів його діяльності. Умови формування особистості здобули висвітлення у розвідках М. Зерова та С. Єфремова [5; 6].

Доба національного руху в Україні характеризувалася працями, в яких аналізувався історичний, політичний і науковий напрями творчості українського діяча. Зародилася й думка про державницько-правовий напрям у кулішеві творчості. Зокрема М. Грушевський відзначив його як гуртівника нації «на ґрунті культури». Зауважив також цінність наукових праць П. Куліша, де висвітлено початкову історію козацтва в Україні [7, 10].

Радянські дослідники зверталися до постаті П. Куліша побіжно і винятково в контексті «боротьби з буржуазним націоналізмом». Так, у виданні «Советская историческая энциклопедия» подана стаття про П. Куліша, де його означили як «шаленого реакціонера», чим укорінювалася теза, що він за поглядами належав до «буржуазних націоналістів» [8, 387]. На початку 1980-х рр., на гребені національного відродження почали видаватися твори П. Куліша. З боку дослідників, більшу увагу привертала літературно-критичний аспект його діяльності, що лишало практично не розробленою історичною складовою творчої спадщини вченого.

У рік 150-річчя від дня народження П. Куліша було зроблено низку кроків, які свідчать про спробу утвердити нове тлумачення його наукової діяльності як історика. Студії П. Гончарука мали на меті показати погляди дослідника в контексті спілкування з учасниками Кирило-Мефодіївського товариства [9]. С. Злупко відносив П. Куліша до «однієї з головних фігур, які здійснювали ідейно-громадські зв'язки між галицькими і наддніпрянськими українцями в 1860 – на початку 70-х рр.». Автор відійшов від сталого бачення проблематики, тобто розгляду П. Куліша як виразника інтересів поміщництва і буржуазії, наголошуючи, що його позиція «була міцною тим, що він виходив з інтересів широкої народної маси» [10]. Л. Коваленко у статті, присвяченій огляду його історичних поглядів, не виходила за рамки, означеної в радянській енциклопедії, ідеологічної оцінки діяльності історика, хоча й говорить про «необхідність всебічного аналізу теоретичної спадщини П. Куліша», «наукового висвітлення радянськими істориками його складного шляху, змін в його оцінках подій та історичних явищ». Проте, традиційно його погляди на історичні події безапеляційно названо хибними [11]. Зрозуміло, що студії, пов'язані з діяльністю вченого, в означений проміжок часу були жорстко цензуровані, тому дослідники не стільки звертали увагу на творчий доробок історика, скільки закидали йому хиткість у політичній боротьбі.

На початку 1990-х рр., з постановням Української держави, склалися сприятливіші умови для вивчення різноманітних аспектів життя та творчості П. Куліша. Зокрема в проукраїнському контексті цю постать вивчав Л. Мельник [12]. О. Ясь дослідив, розпочатий П. Кулішем, процес дегероїзації козацького феномену в монографії «История воссоединения Руси». Дослідник наголосив, що український діяч показав руський світ як соціокультурний простір, де домінує вічове право, яке «уособлює певний громадський ідеал». Тобто, в монографії П. Куліша акцентується увага «на тих аспектах буття, які вважає важливим для відтворення рушіїв світу минувшини, пояснення історичних перетворень та явищ» [13–14]. А. Погрібний і О. Шокало звернулися до біографічних сюжетів П. Куліша [15–16]. Через своєрідність як людини, окремої уваги серед дослідників набула проблема міжособистісних відносин історика, зокрема із жіноцтвом [17].

На початку 2000-х рр. з'явилася двотомна синтетична монографія Є. Нахлік «Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель», що є першою науковою біографією визначного українця. Автор детально простежив його життєвий шлях, показавши як численні здобутки, так і складнощі, суперечності, проблемні ситуації. Звернув також увагу на ідеологічну зрілість П. Куліша, наголошуючи, що насправді у 1654 р. відбулося не возз'єднання, а роз'єднання українського та російського народів, які поклали на вітар визвольної боротьби нескінченну плеяду освічених людей [18].

Дослідники приділяють увагу і світоглядним позиціям П. Куліша. О. Гомотюк вказує на хибні оціночні судження, з приводу сприйняття вченим історичного минулого. Передусім, це стосується нестандартного ставлення до польської шляхти, його критики козацького періоду в українській історії [19, 76]. О. Копиленко у роботі, присвяченій питанням української державності, називає П. Куліша «речником» української ідеї, вважаючи, що у своєму доробку він висвітлив корені української державності [20]. На думку О. Пономаренко, своєрідність суспільно-політичної історії в повному обсязі відображена в роботі П. Куліша «История воссоединения Руси», якою негативно оцінена доба Гетьманщини як наступниці козащини, зосереджена увага на не усвідомленні елітою свого призначення [21].

П. Гончарук спрямовує увагу на вивчення еволюції суспільно-політичних ідей П. Куліша, намагаючись пояснити причини неоднозначності ідеології історичної концепції [22, 57]. На продовження цієї тематики, С. Машенко у розвідці «Козацтво як суб'єкт української історії в інтерпретації П. Куліша» наводить порівняльний аналіз історіософських поглядів щодо українського козацтва у різні періоди його творчості [23]. Показово, що автор аналізує світоглядні позиції історика, які докладалися до історичного матеріалу: усвідомлення національної приналежності, звернення до людини як рушійної сили, неприйняття поділу на перших і другорядних.

Розглядаючи особливості сприйняття історії України П. Кулішем, К. Ісаєнко відзначає своєрідність, вплив світових тенденцій (позитивізму) і доходить висновку, що на пізньому етапі він відзначався глибоким розумінням майбутнього України, де вона постає прилученою до Європейського поступу, позбавлена комплексу географічного та культурного пограниччя, здатна відродитися та позбутися статусу провінційності [24]. О. Шокало зазначає, що П. Куліш систематизував свої погляди на історію, здійснивши критичну переоцінку всіх відомих йому історичних джерел, зокрема літописів. Саме П. Куліш, на думку дослідника, заклав основи дер-

жавницького напрямку в українській історіографії [17]. Останнім часом поживився інтерес до історичної спадщини П. Куліша в середовищі істориків із діаспори. Так, у роботах А. Міллера, П. Магочія опосередковано підіймаються питання критичизму праць П. Куліша стосовно руйнівних повстанських рухів [25–26].

Отже, достатньо значний масив наукової літератури, виробленої більше, ніж за сторіччя, охоплює різні аспекти життя та творчості П. Куліша – від проблем родоvodu до його світогляду. Проте, він не в змозі повною мірою осягнути його багатогранну діяльність. Особливо гостро це відчувається в царині аналізу його як історика. Слід відзначити наявність лише однієї синтетичної праці. Водночас на спеціальну увагу заслуговують такі аспекти, як стосунки П. Куліша з представниками українського національного руху, його оцінка відносин між Україною та Польщею, ролі козацтва в історії України, визначення наслідків визвольної війни для українського народу. Предметом досліджень кулішезнавців мають стати літературні, етнографічні, мовознавчі студії, де історичні дослідження не набули достатньої уваги.

1. Номис М. П. А. Куліш // Киевская старина. – 1897. – Т. 3.
2. Гринченко Б. П. А. Кулиш: биографический очерк. – Чернівці, 1889.
3. Маковей О. Панько Олелькович Куліш: огляд його діяльності. – Л., 1900.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Л., 1991.
5. Зеров М. Поетична діяльність Куліш // Українське письменство XIX ст. Від Куліша до Винниченка (нариси з новітнього українського письменства). – Дрогобич, 2007.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
7. Грушевський М.С. В тридцять роковини Куліша. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості // Україна. – 1927. – Кн. 1–2.
8. Пантелеймон Куліш // Советская историческая энциклопедия / Под ред. Е. Жукова. – Т. 8. – М., 1965.
9. Гончарук П. З історії співробітництва науковців Інституту історії АН УРСР з ученими братніх республік // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1972. – № 12.
10. Злупко С. П. О. Куліш і боротьба суспільних течій в Західній Україні // УІЖ. – 1969. – № 8.
11. Коваленко Л.А. П. О. Куліш як історик // УІЖ. – 1969. – № 8.
12. Мельник Л. Утвердження ідей українського національного самовизначення (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 1992.
13. Ясь О. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870–80-х рр. // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип. 17.
14. Ясь О. Козацько-гетьманська минувшина в рецесії П. Куліша (1840 – початок 60-х рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2008. – Вип. 8.
15. Погрібний А. Гарячий Куліш // Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення. – К., 2000.
16. Шокало О. Провісник правди, або Добра вість про Пантелеймона // Куліш П. Моє життя. – К., 2005.
17. Гончар Ю. Гендерні роздуми («Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою») // Вісник Черкаського університету. Серія: філол. науки. – Черкаси, 2010. – Вип. 178.
18. Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 т. – К., 2007.
19. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-і рр. XIX ст. – перша третина XX ст.). – Тернопіль, 2007.
20. Копиленко О. По лінії всеукраїнських інтересів: корені і досвід української державності. – К., 2010.
21. Пономаренко О. Українська національна ідея часів козащини // Гілея. – 2010. – Вип. 31.
22. Гончарук П. Суспільно-політичні та історичні погляди П. О. Куліша. – К., 2006.

23. Мащенко С. *Козацтво як суб'єкт української історії в інтерпретації П. Куліша* // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Філософські науки.* – Вип. 66. – Чернівці, 2009.
24. Ісаєнко К. *Нова історія України в інтерпретації Пантелеймона Куліша* // *Наукові Записки НДУ ім. М. Гоголя.* – Ніжин, 2010.
25. Miller A.I. *The Ukrainian Question: The Russian Empire and Nationalism in the Nineteenth Century.* – CEU Press, 2003.
26. Magocsi P.R. *A history of Ukraine: the land and its peoples.* – Toronto, 2010.

Kondratieva D.A., Temirova N.R. The Kulish person in the scientific literature. This article is devoted to the analysis of the P.Kulish person in the scientific study. In the scientific literature are presented the various aspects – from the biography to the ideological positions. Poorly studied are the relationship with the Ukrainian movement, his historical views.

Key words: Kulish, scientific literature, Ukrainian national revival, ideology

I. В. Постольник

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР АГРАРНОЇ РЕФОРМИ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті проаналізовані історіографічні дослідження, присвячені проблемі реалізації аграрної реформи 1848 р. в Австрійській імперії. Розкрито особливості відображення аспектів реформи в різноманітні історичні періоди. Представлено оцінки та трактування впливу реформи на соціально-економічний розвиток українського селянства

Ключові слова: селянство, Австрійська імперія, аграрна реформа, історіографія

Аграрна реформа 1848 р., що реалізовувалась у межах Австрійської імперії, відіграла важливу роль у житті західноукраїнського селянства, маючи помітний вплив на прискорення реформ у Російській імперії, займає помітне місце в українській та зарубіжній історіографії. Однак досі відсутні спеціальні історіографічні праці з історії проведення аграрної реформи на українських землях у складі Австрійської імперії, хоча деякі аспекти проблеми знайшли відображення у вступних розділах низки узагальнюючих і монографічних досліджень. Одним із перших її торкнувся П. Свежинський. Подаючи аналіз наявної літератури, розглянув праці польських авторів Ф. Буяка, Б. Вигоди, Л. Бігеляйзена, Е. Егана, а також українських дослідників Ю. Бачинського, В. Будзиновського, характеризуючи останнього як найбільш впливового дослідника проблеми сільського господарства західноукраїнських земель. Висновок же В. Будзиновського про відмінність процесів у галицькому селі від загальноєвропейських тенденцій нещадно критикувався. П. Свежинський критично поставився і до ідеї перерозподілу земельних угідь серед селян, які їх обробляли, констатації формування внаслідок реформи групи заможних господарств, до використання автором методів буржуазного об'єктивізму [1, 30]. Підсумовуючи історіографічний огляд, П. Свежинський зазначав, що для вивчення аграрної історії західноукраїнських земель необхідним є використання радянських методологічних підходів.

М. Кравець у праці «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.», зазначивши, що австрійська та польська історіографії замовчували вплив реформ на долю українського народу, а українська історіографія переживала період свого становлення, виокремив праці І. Франка, який по-іншому поставив питання сутності, реалізації та наслідків реформи, звернувши особливу увагу на її економічну складову. Науковці напрацювання українських дослідників

кінця XIX – початку XX ст. М. Кравець критикував за непослідовність і відхід від класового підходу [2, 28].

Автори дослідження «Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади», аналізуючи дослідження історії українського селянства, теж вказали на значний внесок М. Кравця та П. Свежинського у вивчення історії західноукраїнського селянства другої половини XIX ст. Вони наголошували на повноті висвітлення питань класової боротьби селянства [3, 198]. Пріоритетними напрямками дослідження називалися психологія та ідеологія селянства, його союз з робітничим класом і діяльність соціал-демократичних партій із звільнення селянства з-під впливу буржуазних політичних сил.

У свою чергу, автори колективної праці «Історіографія історії Української РСР» для систематизації наявного матеріалу та викладу виділили окремий розділ для розкриття проблеми аграрної реформи в Австрійській імперії. Вони проаналізували деякі праці польських, угорських дослідників, вказували на хибні сторони їх досліджень, але не подавали причини невдалих результатів. Розглянувши доступні праці, зауважили, що історики досягли значних успіхів у висвітленні життя селянства, висновки представлені у працях радянських вчених допомагають викрити концепції буржуазних авторів, які представляли західноукраїнське селянство як однорідну масу, що є пригнобленою тільки іноземними експлуататорами [4, 238].

Погляди українських істориків на проблеми аграрної реформи в Австрійській імперії, на нашу думку, доцільно розглянути у трьох вимірах: дорадянському, радянському та пострадянському. Кожний з цих вимірів, попри деякі спільні риси, відрізняється один від іншого насамперед методологічними підходами до оцінки подій і процесів. Мета цієї розвідки передбачає визначення провідних тенденцій у розвитку досліджень, присвячених аграрній реформі 1848 р. в Австрійській імперії, зокрема західноукраїнських земель. Важливо також виокремити методологічні підходи дослідниками різних течій і наукових шкіл до висвітлення окремих сегментів реформи, до оцінки процесу реалізації реформи, її наслідків для західноукраїнського селянства у довготривалій історичній перспективі; визначити перелік проблемних складових реформи, що досліджувалися в рамках історичних студій та таких, що потребують більш пильної уваги з боку науковців.

З'ясовуючи суть реформи, дослідники вказують на те, що селянство отримувало право на володіння земельними наділами та особисту свободу від землевласників. Хоча частину грошового відшкодування землевласникам сплачувала держава, за положеннями реформи, вартість землі селянські господарства мали виплачувати у рамках викупних платежів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у рамках української історіографії відбувся поворот до більш активного зацікавлення історією українського селянства у складі Австро-Угорської імперії. Це знайшло відображення у розширенні проблематики досліджень сутності та реалізації аграрної реформи, порушенні низки нових питань, зокрема й матеріального становища селянства.

Вагоме значення для вивчення соціально-економічного життя регіону та становища селянства мала праця І. Франка «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині». У ній ставилась мета представити картину панщинної системи, обставини, за яких було вида-но імператорський патент. Описуючи картину життя українського села дореформеного періоду, автор дотримувався погляду, що весь тягар податків припадав на селянство і що в основі панщини лежала соціальна